

права. По-друге, саме тип праворозуміння безпосередньо впливає на тлумачення зв'язку між цінностями та правом, визнання його цінності для людини та суспільства.

Дослідження специфіки ціннісного підходу може бути продовжено в напрямку конкретизації низки викладених у статті положень та визначенні його евристичного потенціалу в розкритті сутності права.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. У. Бусел. — К.; Ірпінь: Перун, 2004.
2. Крижаківський А. Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія / Одес. нац. юрид. акад. — О.: Фенікс, 2006.
3. Рабінович П. М. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології // Проблеми філософії права. — К.; Чернівці, 2003. — Т. 1.
4. Філософія права: проблеми та підходи: Навч. посіб. для студ. спец. «Правознавство» / П. М. Рабінович, С. П. Добрянський, Д. А. Гудима та ін.; За заг. ред. П. М. Рабіновича. — Л.: Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2005.
5. Барапов В. М., Першин В. Б., Барапова М. В. Место и роль метода материалистической диалектики в юридическом исследовании // Философия права. — 2007. — № 3.
6. Персесянц В. С. Философия права: Учеб. для вузов. — М.: ИПФРА М-ПОРМА, 1997.
7. Берслехис А. А., Ильицкая С. Г. О конфликте различных систем ценностей // Философские науки. — 2007. — № 3.
8. Підлісний М. М., Шубін В. І. Цінності та буття особистості: Монографія. — Д.: ДДФА, 2005.
9. Лукач Р. Методология права / Пер. с сербскохорват. В. М. Кулиетикова; Под ред. и с вступ. ст. Д. А. Керимова. — М.: Прогресс, 1981.
10. Радбрух Г. Философия права: Пер. с нем. — М.: Междунар. отношения, 2004.
11. Сорокина Ю. В. К вопросу о ценности права // Философия права. — 2007. — № 2.
12. Оборотов Ю. М. Традиції та поведінка у правовому розвитку: Монографія. — О.: Юрид. л-ра, 2001.
13. Персесянц В. С. Ценность права как триединства свободы, равенства и справедливости // Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновления. — М., 1996.
14. Поляков А. В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: Курс лекций. — С.Пб.: Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004.
15. Чефрапов А. Б. Проблеми застосування теорії цінностей у правових дослідженнях // Проблеми філософії права. — К.; Чернівці, 2005. — Т. 3, № 1–2.
16. Мартышин О. В. Проблема ценностей в теории государства и права // Государство и право. — 2004. — № 10.
17. Пашипский А. И. Особенности аксиологического и деонтологического подходов к изучению права // Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновления. — М., 1996.

УДК 340.12:342.7:572.028

Д. А. Гудима

СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ДЕЯКІ ЕВРИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ

Останнім часом у вітчизняній юридичній науці все частіше постають проблеми, що є у певному розумінні «антропними». Потреба в їх розв'язанні у рамках філософії права тісно пов'язана, зокрема, з антропологізацією правни-

© Д. А. Гудима, 2008

чих досліджень [1, 38–40; 2, 239; 3], із загальною гуманізацією юридичної науки, а саме: вимогами застосування висновків останньої в інтересах людини, що зумовлюють зміни й у конструюванні предмета наукового юридичного пізнання [4, 491]. А такі зміни вимагають застосування нових методологічних підходів, до яких можемо віднести *антропологічні дослідницькі підходи* — засновані на висновках різновидів антропології світоглядні ідеї про природу та сутність людини і/або людських спільностей, які визначають особливості відбору науковцем досліджуваних фактів шляхів їх систематизації, інтерпретації й оцінки.

Залежно від виду антропології, здобутки якої використовуються при проведенні дослідження, можна виділити такі види антропологічних дослідницьких підходів: *соціально-антропологічний* (світоглядна ідея про природу та сутність людини як відображення властивостей відповідної людської спільності), *філософсько-антропологічний* (світоглядна ідея щодо природи та сутності людини як родової істоти — автономного, одиничного індивіда, наділеного особливими властивостями, спільними для всіх представників людського роду) і *релігійно-антропологічний* (світоглядна ідея стосовно природи та сутності людини, заснована на священних книгах і/чи релігійних доктринах (ідеологічних проявах релігії) або на дослідженнях соціальних груп та соціумів, в яких певна релігія забезпечує впорядкування суспільних відносин (соціальних проявах релігії)).

Наведена класифікація базується на одному з визнаних у сучасній науковій літературі підходів до структуризації антропології, згідно з яким остання поділяється на наукову, філософську та релігійну [5, 256]. Передумови для такого поділу були закладені М. Шелером, який виділяв природничонаукову, філософську та теологічну антропології [6, 31–32], Е. Кассіерером, який писав про три відмінні розуміння людини — наукове, філософське та релігійне [7, 46–47], а також у певному сенсі М. Бердяєвим, який наголошував на різниці між тією дійсністю, котру створює наука, і дійсностями, створюваними філософією й релігією [8].

Кожний з виділених антропологічних дослідницьких підходів залежно від філософських категорій, які закладаються в його основу, може бути, для прикладу, *потребовим* (П. Рабінович), *комунікативним* (А. Поляков), *герменевтичним* (Т. Дудаш), *аксіологічним* (В. Бігун). Стосовно останнього слід зауважити, що антропологічний підхід може бути аксіологічним у тих випадках, коли людина та значимі для неї явища (зокрема, право) досліджуються як цінності.

У цій статті спробуємо продемонструвати деякі евристичні можливості соціально-антропологічного методологічного підходу у дослідженнях прав людини.

Актуалізація «праволюдності» проблематики в той чи інший період історії людства, на думку О. Аузана (який розглядає права як результат суспільних домовленостей), зумовлюється такими чинниками: 1) широтою громадської участі в прийнятті рішень, а точніше формою державного режиму; 2) історією відповідної соціальної спільності (у світлі історії права або набувають значимості для соціуму, або внаслідок певних причин знецінюються); номінальною

ціною права (економічна оцінка кожному праву може бути дана, виходячи з конкретно-історичних умов); наявністю соціальних груп, котрі володіють необхідними ресурсами (у т.ч. фінансовими) та бажають переглянути чинну на певному етапі систему правил поведінки (цінність таких правил в історії тим вища, чим менший вплив на них мають вказані групи) [детальніше про це див.: 9, 43–64].

Звертаючись до проблематики прав людини, Ф. Фукуяма зазначає, що світова політика значною мірою замикається на питанні про людську гідність і про бажання визнання. Людина постійно вимагає від інших визнання своєї гідності або як особистості, або як члена релігійної, етнічної, расової чи іншої групи, і боротьба за таке визнання має неекономічне підґрунтя. «У минулі часи правителі вимагали від інших визнання своєї вищої цінності як царя, імператора чи пана. Сьогодні люди прагнуть утвердити свій рівний статус як члени раніше недостатньо поважаних або принижених груп — жінок, геїв, українців, інвалідів, американських індіанців і т.д.» [10, 212]. І «рівне визнання» — це мінімальна повага до якості людини, котра залишається після «стирання» випадкових і несуттєвих рис особистості (кольору шкіри, зовнішнього вигляду, соціального класу, віку, статі, культурного багажу, природних талантів тощо), — це повага до антропної гідності або, за термінологією Ф. Фукуями, до «фактору ікс», який становить сутність людини. Подібного висновку дійшов й Е. Фромм, констатувачи, що люди народжуються рівними, але різними (у вроджених та набутих під впливом зовнішніх обставин якостях), і органічний розвиток людей можливий тільки за умов поваги до особливостей кожної особистості та культивування унікальності кожної людини. За цих умов, на думку Е. Фромма, рівність людей означає, що всі вони володіють спільними людськими якостями, всі поділяють загальну трагічну долю, і всі мають однаково невід'ємне право на свободу та щастя [11, 27]. Саме з огляду на таке бачення невід'ємності, невідчужуваності прав Р. А. Познер дійшов висновку про примітивність концепції прав людини, припустивши, що «наше відчуття того, що в нас є певні права, котрих нас було б неправильно позбавляти, є ґрунтовною особливістю людської психології... ба більше: його можна побачити й у тварин» [12, 324].

У наш час людьми вважаються всі люди. Проте поняття людського одночасно передбачає наявність поняття нелюдського. Як стверджує Ж. Бодріяр, «ступ Людства і Культури становить собою не що інше, як ланцюг послідовних дискримінацій, котрі розглядають «Інших» як не-людей» [13, 207] (така «логіка расизму» виявилася вже тоді, коли людський індивід пожертвував божественним статусом тварин, який вони мали в минулому, відмежувавши цих істот від себе «нижчим світом» — так званім царством тварин [14, 191–193]). Ж. Марітен писав, що людина «володіє невідчужуваними правами, але позбавлена можливості по справедливості вимагати реалізації деяких з цих прав внаслідок певного елемента нелюдськості, котрий присутній у соціальній структурі в будь-який період. ...у певні періоди розвитку історії корисно відмовитися від реалізації конкретних прав, котрими ми, однак, продовжуємо володіти» [15, 98, 99]. Такої ж позиції дотримується і Р. А. Познер, відзначаючи, що «зміст

прав змінюється разом із соціальним середовищем, однак почуття володіння правами залишається незмінним» [12, 324]. Тому справедливим є висновок С. Добрянського стосовно того, що права людини виникають і розвиваються на основі природно-біологічної та соціальної сутності людини (синкретично пов'язаних і взаємообумовлених) з урахуванням постійно змінюваних умов життя соціуму, опосередковуваних суспільними відносинами [16, 55].

Як відомо, чітких критеріїв відокремлення людського від нелюдського ніколи не існувало. Проте слід зазначити, що людство завжди вдавалося до раціонального пошуку відмінностей між представниками різних соціумів (за кольором шкіри, етнічним походженням, статтю, соціальним статусом, віруваннями, сексуальною орієнтацією тощо), а на цій основі — до поділу людей (на людей та нелюдей, нормальних і ненормальних, повноцінних й неповноцінних), який часто спричиняв і спричиняє між ними смертельну ворожнечу. З огляду на це історію розвитку людини можна вважати історією розвитку дискримінації нею її самої, а також історією боротьби з такою дискримінацією, одним з дієвих засобів подолання якої у сучасному світі є концепція прав людини. Однак останню не можна назвати універсальним засобом, оскільки нерідко вона використовується як новий критерій поділу людей, їх спільнот, зокрема на тих, хто її підтримує, та тих, хто має своє бачення людських можливостей (перші виступають в ролі дискримінованих, другі — у ролі дискримінованих). Крім цього, як стверджує Ж. Мере, «обмеження насильства — обмеження, котре здійснюється тільки за допомогою самого насильства, — виступає однією-єдиною умовою існування стану справедливості» [17, 157]. Тому можна припустити, що права людини, виступаючи одним із засобів боротьби з насильством, є одночасно одним із засобів насильства над самою людиною хоча би тому, що піднесення праволюдської ідеології в історії людства надзвичайно часто пов'язувалося із силовими методами здійснення влади, внаслідок застосування яких людина страждала. До того ж будь-яке право, будь-яка можливість передбачає наявність меж. І формальне закріплення меж прав людини, формальне визначення їх обсягу, крім того, що дозволяє забезпечити безперешкодну реалізацію цих прав, одночасно вчиняє у певному розумінні насильство над людським індивідом, обмежуючи сферу прояву його індивідуальності. У такий, зокрема, спосіб держава намагається встановити справедливість у суспільстві, убезпечивши його від внутрішнього насильства, від порушень людських прав. З іншого боку, сучасна тенденція до все більшого об'єктивування, позитивного закріплення прав у нормативних актах держави чи міжнародних документах як нормативного, так і ненормативного характеру — не що інше, як наполегливе намагання людини створити для себе новий чи оновити застарілий набір соціальних умов з метою здійснення певної діяльності.

Стосовно порушення прав М. Різебротт вважає, що це явище (і як форма дискримінації їх носія, і як ознака недосконалої правообмежувальної насильства держави в означеному нами вище розумінні) не належить до автентичної «складової частини» певної цивілізації [18, 28]. Проте такі порушення розповсюджені у всіх соціумах, які визнають (хай іноді лише формально) пра-

ва людини. І в цьому сенсі порушення прав людини — явище настільки ж універсальне, наскільки універсальними є і права людини та наявність у них меж. Стосовно цього вже згаданий М. Різебротт пише, що новітня історія Заходу свідчить саме про те, що порушення демократії та прав людини було і є нормальним явищем. Так, майже двохсотлітня політична практика США характеризувалася у внутрішній сфері поєднанням політики вигнання та знищення індіанського населення з політикою рабства й апартеїду населення афроамериканського, а у зовнішній — орієнтацією на військове домінування та реалізацію ринкових інтересів і лише у нечастих випадках — на права людини [18, 31]. Узагальнену позицію з цього приводу висловив Ж. Мере, стверджуючи, що у сучасних умовах терміно-поняття «права людини» є виразом ідеологічної фікції «людського роду», і в цілому світі немає таких держав, які, посилаючись на права людини, цілком та повністю самі дотримувалися би таких прав, а також реально захищали б їх в інших державах — потенційних джерелх отримання «захисниками» економічного зиску [17, 182–183]. З огляду вже хоча би на це можна дійти висновку, що права людини у сучасному світі, насправді, не є універсальною цінністю, а їх конституювання та дослідження як такої цінності є проявом однієї з «аномалій» ціннісного підходу — «підміна цінностей», коли права людини, що становлять цінність тільки для певних людей (наприклад, для їхнього дослідника чи для суспільства, в якому ним проводиться дослідження), видаються за цінності усіх біосоціальних індивідів, представників всіх культур і соціумів [19].

Підсумовуючи, зазначимо, що застосування у філософсько-правових дослідженнях прав людини соціально-антропологічного й інших видів антропологічних дослідницьких підходів не тільки збагачує наші знання про природу та сутність вказаних прав, але й сприяє встановленню та зміцненню методологічних контактів юридичної науки з іншими соціальними науками.

Література і примітки

1. Рабінович П. М. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: сучасні тенденції // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2003. — № 1. — С. 37–45.
2. Рекомендації Всеукраїнського «круглого столу» з філософії права «Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стап, проблеми, перспективи)» // Вісник Академії правових наук України. — 2005. — № 4. — С. 239–241.
3. Тарасов Н. Методологические проблемы юридической науки // www.advocat.irk.ru/aum/5/5_1_1.htm (visited 2006, 05, 15).
4. Современные философские проблемы естественных, технических и социально-гуманитарных наук: Учеб. для аспирантов и соискателей учеп. степени канд. наук / Под общ. ред. В. В. Миронова. — М.: Гардарики, 2006. — 639 с.
5. Кимелев Ю. А. Философия религии: Систематический очерк. — М.: Nota Bene, 1998. — 424 с.
6. Шелер М. Положение человека в космосе // Проблема человека в западной философии: Переводы / Сост. и послесл. П. С. Гуревича; Общ. ред. Ю. П. Попова. — М., 1988. — С. 31–95.
7. Охрімченко О. Г. Фундаментальні філософські проблеми: Конспект. виклад. курсу лекцій для студ. негуманіт. ф-тів: Павч. посіб. — К.: ПАРАПАП, 2002. — 112 с.
8. Бердяев П. А. Смысл творчества. Глава I. Философия как творческий акт // www.philosophy.ru/library/berd/creation.html (visited 2006, 05, 15).
9. Аузан А. Переучреждение государства: общественный договор. — М.: Европа, 2006. — 112 с.

10. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / Пер. з англ. В. Дмитрика. — Л.: Кальварія, 2005. — 380 с.
11. Нуркаєва Т. Н. Личные (гражданские) права и свободы человека: сущность и социально-правовая характеристика: Учеб. пособие. — Казань: Таглитат, 2006. — 60 с.
12. Познер Р. А. Проблемы юриспруденции / Пер. з англ. С. Савченка. — Х.: Акта, 2004. — 488 с.
13. Бодрияр Ж. Символический обмен и смерть / Пер. з фр. Л. Копоповича. — Л.: Кальварія, 2004. — 376 с.
14. Бодрияр Ж. Симулякри і симуляція / Пер. з фр. В. Ховхуп. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 230 с.
15. Маритен Ж. Человек и государство / Пер. с англ. Т. Лифшицевой. — М.: Идея-Пресс, 2000. — 196 с.
16. Добрянський С. П. Актуальні проблеми загальної теорії прав людини. — Л.: Астрон, 2006. — 120 с. — (Пр. Львів. лаб. прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Акад. правових наук України / Редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Сер. І. Дослідження та реферати; Вип. 10).
17. Мерс Ж. Принцип суверенітету. Історія та основи повітньої влади / Пер. з фр. Л. Копоповича. — Л.: Кальварія, 2003. — 216 с.
18. Різебротт М. Повернення релігій. Фундаменталізм та «Боротьба культур» / Пер. з нім. Р. Мов'як. — Л.: Ахілл, 2005. — 152 с.
19. Вказана «аномалія» ціннісного підходу поряд з іншою його аномалією — «десуб'єктивізацією цінностей» — була означена П. Рабіновичем під час II Всеукраїнського «круглого столу» на тему «Актуальні проблеми філософії права (аксіологічний аспект)», що проходив 12–13 жовтня 2007 року в Одесі).

УДК 340.11:123.1:316.752

О. П. Донченко

АКСІОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ КАТЕГОРІЇ СВОБОДИ У ПРАВІ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРИНЦИПІВ СВОБОДИ, РІВНОСТІ Й СПРАВЕДЛИВОСТІ

Процес аксіологічного осмислення права набуває останнім часом глобального характеру. Це зумовлюється проникненням правових цінностей до вищих рівнів загальносвітових ціннісних ієрархій. Водночас фундаментальні цінності людини стають базою аксіології права, утворюючи сутнісну константу юридичного простору.

Однією з основоположних цінностей індивіда є потреба у свободі. Остання ж, трансформуючись в юридичну свободу, здатна подолати «відчуження» людини у сфері права. Зокрема, усунути сприйняття індивідом правових цінностей як «порожніх абстракцій, а не результату особистої творчості» [1, 94–95].

Аксіологічні проблеми права останнім часом все більше опиняються в полі зору філософсько-правового дискурсу. Їх актуалізація здійснюється у працях таких вітчизняних вчених, як О. О. Бандура, А. А. Козловський, С. І. Максимов, Ю. М. Оборотов, С. С. Сливка, В. В. Шкода. Однак важливість з'ясування аксіологічного змісту категорії свободи в праві шляхом розкриття взаємозв'язку принципів свободи, рівності й справедливості вимагає окремої дослідницької уваги.